

Ishonxanova Iroda Abduvaxitovna,

Alisher Navoiy nomidagi

*Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

E-mail: ishonxanova74@bk.ru

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20259272>

O'RTA MAKTABDA ALISHER NAVOIY EPIK ASARLARINI O'QITISHGA DOIR MULOHAZALAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari adabiyot darslarida Alisher Navoiy epik asarlarining o'rganilishiga innovatsion yondashuv haqida mulohazalar bildirilgan. "Xamsa" dostonlarining o'rganilishi rejalashtirilgan sinflar miqyosida interfaol usullar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: innovatsion yondashuv, interfaol usullar, texnologiya, mantiqiy fikrlash, jadval, "Kichik guruhlarda ishlash", "Bahs-munozara", "Ssenariy"

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О ПРЕПОДАВАНИИ ЭПИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АЛИШЕРА НАВОИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается инновационный подход к изучению эпических произведений Алишера Навои на уроках литературы в общеобразовательной школе. Анализируются интерактивные методы на занятиях, где планируется изучение эпоса «Хамса».

Ключевые слова: инновационный подход, интерактивные методы, технология, логическое мышление, таблица, «Работа в малых группах», «Дебаты», «Сценарий».

REFLECTIONS ON TEACHING ALISHER NAVOI'S EPIC WORKS IN SECONDARY SCHOOL

Abstract. This article discusses an innovative approach to the study of Alisher Navai's epic works in general secondary school literature classes. Interactive methods are analyzed in the classes which the study of "Khamasa" epics is planned.

Keywords: innovative approach, interactive methods, technology, logical thinking, table, "Working in small groups", "Debate", "Scenario"

Kirish. Umumta'lim maktablarining deyarli barcha sinflarida Alisher Navoiy hayoti va ijodi haqida ma'lumotlar uchraydi. Bu ma'lumotlar adib hayoti tafsilotlari, asarlaridan namunalar yoki parchalar, Alisher Navoiy haqida yozilgan zamonaviy asarlar ko'rinishida keltirilgan. O'rta maktab o'qituvchi xodimlari ushbu materiallarni o'quvchilar yaxshi o'zlashtirishlari uchun pedagogik faoliyatlarini shakllantirishlari zarurati – bugungi kunning bosh talablaridan biri. Chunki kelajak uchun har tomonlama barkamol shaxsning yetishtirib berishimiz shart.

Adabiyotlar tahlili. Alisher Navoiy asarlarini maktab ta'limida o'qitish masalasi adabiyotshunoslik va pedagogikada muhim yo'nalishlardan biridir. Bu borada Q.Yo'ldoshev, R.Ishmuhamedov, M.Davletshin kabi olimlar tomonidan adabiyot o'qitish metodikasi hamda innovatsion texnologiyalar yuzasidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Shuningdek, umumta'lim maktablari uchun yaratilgan "Adabiyot" darsliklarida Navoiy epik asarlarini o'qitishning mazmuni va metodik asoslari yoritilgan. Tadqiqotlarda interfaol usullarning o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati alohida ta'kidlangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tahliliy hamda pedagogik kuzatish metodlaridan foydalanildi. Alisher Navoiy epik asarlarini o'qitishda qo'llaniladigan interfaol usullar, jumladan, "Kichik guruhlarda ishlash", "Bahs-munozara", FSMU va "Ssenariy" texnologiyalarining samaradorligi tahlil qilindi. Shuningdek, umumta'lim maktablari adabiyot darsliklari hamda metodik qo'llanmalar asosida dars jarayonini tashkil etish usullari o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Hozirgi kunda jamiyatimizda sodir bo'layotgan tezkor o'zgarishlar yangi axborotni tez va yaxshi o'zlashtiruvchi, shu asosda to'g'ri qaror chiqara oluvchi, o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan shaxslarni talab qilmoqda. Shu yo'nalishda samarali faoliyat olib borish uchun zamonaviy o'qitish usullari – interfaol usullar, innovatsion texnologiyalardan unumli foydalanishimiz zarur. Avvalo, bu atamalarining izohiga to'xtalib o'taylik: "innovatsiya" inglizcha "innovation", ya'ni "yangilik, yangilik kiritish" ma'nolarini anglatadi. Innovatsion texnologiyalar o'qituvchi va o'quvchi ish faoliyatiga yangilik va o'zgarishlar kiritish jarayoni hisoblanib, bunda biz interfaol usullarga murojaat qilamiz. "Interfaol" yoki "interaktiv" ("inter" – bu o'zaro, "act" – harakat qilmoq) – o'zaro harakat qilmoq, mulqot qilmoq ma'nolarini anglatadi. Qisqa qilib aytganda, interfaol usullar har ikkala tomon (o'qituvchi va o'quvchi) ning o'quv mashg'ulotlari jarayonida faol ishtirok etishlarini talab qiladi. Avvaldan mavjud bo'lgan an'anaviy usullarda o'qituvchi mavzuni bayon qilib, o'quvchi nafaol tinglovchi vazifasini bajarardi. Yangicha fikrlash tizimi ta'lim tizimida ham yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Bundan kutilgan maqsad o'quvchi va o'qituvchining o'z faoliyati jarayonida ijobiy natijaga erishishidir. Biz atayin "o'quvchi" so'zini birinchi o'ringa qo'ydik, chunki uning rejalashtirganimizdan ko'ra ko'proq natijaga erishishi juda muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, o'qituvchi o'z o'quv mashg'ulotlarida interfaol usullarni qo'llamoqchi bo'lsa, avvalo, o'tiladigan mavzuga to'liq mos tushadigan usulni tanlay olishi va tanlangan usul o'sha sinf o'quvchilariga ham to'g'ri kelishi kerak. Chunki parallel sinflarning barchasi ham bir xil o'zlashtirish va natija berish imkoniyatiga ega emas. Qaysidir sinflar og'zaki nutq bo'yicha faol bo'lsa, boshqa sinflar ijodiy fikrlash borasida yaxshi shakllangan bo'ladi.

Yangicha texnologiyalar asosida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda yana bir jihatga e'tibor berish zarur. O'quvchilar o'zini erkin tutib, mustaqil fikrlarini bayon qilishi jarayonida sinf xonasida shovqin bo'lishi tabiiy holat. Yoki o'quvchilar bir-birlarining fikrlarini bayon qilishga xalal berishlari mumkin. Shuning uchun doskaning bir chekkasiga o'zini tutish qoidalarini yozib qo'yish kerak bo'ladi. Bunda sinfdoshini hurmat qilish, o'zgalar fikrini tinglay bilish, "o'ng qo'l" qoidasiga amal qilish kabilarni nazarda tutish kerak bo'ladi.

Interfaol darslar uchun yana bir mos keluvchi jihat – darsga shoir tanlash va uni o'quvchilar bilan birga tahlil qilish. Biz, yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'rta umumta'lim maktablarida Alisher Navoiy asarlarining o'rganilishiga e'tibor qaratganimiz sababli, Navoiy qalamiga mansub hikmatli so'zlar, ruboiy, qit'a yoki fardlardan foydalanishni ma'qul deb hisoblaymiz. Matn tanlaganda ham, juda ko'p

ishlatilgan mashhur sitatalarni emas, nisbatan kamroq qoʻllangan va, albatta, oʻquvchilar yoshiga mos keladiganlarini tanlay bilishimiz zarur. Masalan:

Soʻzchi holin boqma, boq soʻz holini,
Koʻrma kim der ani, koʻrgilkim ne der.

Tuzlukka moyil oʻlki, ishing borgʻay ilgari.

Kimki ulugʻroq – anga xizmat kerak,
Ulki kichikroq – anga shafqat kerak.

Kimki jahon ahlida inson erur,
Bilki, nishona anga iymon erur.

Bunday misollarni koʻplab keltirish mumkin. Olingan misollar hajm jihatidan qisqa, lekin mazmunan keng boʻlishi hisobga olinishi muhimdir.

Endi oʻrta umumtaʼlim maktablarida oʻrganilishi rejalashtirilgan Alisher Navoiyning epik asarlariga toʻxtalib oʻtsak. Epik asarlar mazmunidagi voqealar rivojlanishi oʻquvchida katta qiziqish uygʻotadi, chunki ularning mazmunini oʻquvchi oʻz soʻzi bilan bayon qila oladi, lirik asarlar tahliliga esa uning soʻz boyligi kamlik qilishi mumkin.

Oʻrta umumtaʼlim maktabi “Adabiyot” darsliklarida “Hayrat ul-abror” dostonidagi “Sher bilan Durroj” hikoyati doimiy oʻqitiladigan asar hisoblanadi. Xoʻsh, bu asarni oʻrganishda qaysi interfaol usullarni qoʻllash mumkin? Avvalo, dars shiori sifatida quyidagi misralarni olish mumkin:

Soʻzda, Navoiy, ne desang, chin degil,
Rost navo nagʻmagʻa tahsin degil.

Hikoyatda toʻgʻrilik masalasi koʻtarilgani uchun oʻquv mashgʻulotini yuqoridagi hikmatli soʻzni tahlil qilishdan boshlash joiz deb oʻylaymiz. Oʻquvchilarga dars qiziqarli boʻlishi uchun “Sher bilan Durroj” hikoyatini sahnalashtirish mavzuni oʻzlashtirishga samarali taʼsir koʻrsatadi. “Kichik guruhlarda ishlash” usulidan foydalangan holda sinf oʻquvchilarini 4 guruhga boʻlib, timsollarni tahlil qilish qiziqarli oʻtadi. Masalan, “Sher” guruhi hikoyatdagi sher timsolini tahlil qiladi, yaxshi va yomon tomonlarini qiyoslaydi. “Durroj” guruhi, “Ovchi” guruhi ham shu yoʻnalishda ishlaydi. 4-guruhni esa “Alisher Navoiy” deb nomlab, shu hikoyat orqali muallif qanday gʻoyani ilgari surgani haqida mustaqil fikrlar bildirishni talab qilsak, koʻp oʻquvchilarning yangicha tomonlari namoyon boʻladi. Bundan tashqari, oʻrta sinflarda lugʻat bilan ishlashga alohida eʼtibor berish zarur. Chunki, boshlangʻich sinflarda Alisher Navoiy asarlarini asliyatidan namuna oʻqimagan oʻquvchi uchun “Hayrat ul-abror” dostonini qabul qilish juda qiyin kechadi. Doskaga tushunilishi qiyin boʻlgan soʻzlarni yozib, darslikda berilgan izohi (oʻzingiz tushunilishi ogʻir deb hisoblagan soʻzlaringizni ham qoʻshishingiz mumkin) ni rangli qogʻozlar (stikerlar) da berish mumkin. Oʻquvchilar matn bilan ishlash jarayonida izohlarning mosini oʻsha soʻz qarshisiga yopishtirib qoʻyadilar. Shunda darslikda berilgan lugʻatlardan ham unumli foydalangan boʻlamiz va oʻquvchilarning soʻz boyligi ham ortadi.

Oʻrta maktab adabiyot darsliklarida Alisher Navoiyning hayoti va ijodi haqida juda koʻp maʼlumot berilgan. Shoirning deyarli barcha asarlari nomi va yoʻnalishi keltirilgan. Birinchi oʻquv mashgʻulotida “Jadvallar” usulidan foydalanib, Alisher Navoiy asarlarini jadvalda aks ettirish vazifasini berish mumkin. Masalan:

Navoiy devonlari	Navoiyning epik asarlari	Navoiyning ilmiy asarlari	Navoiyning memuar asarlari

Ushbu jadvalni yanada kengaytirish mumkin. Shunda o‘quvchilar adib asarlari haqida chuqurroq ma’lumotga ega bo‘lishadi. Darslikka “Sab’ayi sayyor” dostonidan olingan parcha “Mehr va Suhayl” hikoyati kiritilgan. Hikoyatdagi voqealar juda qiziqarli va ta’sirli. O‘quvchilarning matn bilan ishlashlari yanada samaraliroq bo‘lishi uchun “Ssenariy” (“Ssenariyli o‘qitish”) usulini ham qo‘llab ko‘rish mumkin. Bunda o‘quvchilarni ma’lum guruhlariga ajratib, hikoyatning turli boblari asosida ssenariy yozish vazifasi beriladi. Guruhlar qahramonlarning tashqi ko‘rinishi, feli, xatti-harakati aks etgan parchalardan foydalanib, sahnalashtirish uchun ssenariy yozadilar. Bu topshiriqni uyga vazifa sifatida oldindan berib qo‘yish ham mumkin, shunda o‘quvchilar uyda, mustaqil tarzda doston matni bilan ishlaydi.

9-sinflar uchun “Adabiyot” darsligida Alisher Navoiyning jahonga mashhur “Farhod va Shirin” dostoni kiritilgan. Bu mavzuga 9 soat ajratilgan. Har bir o‘quv mashg‘ulotida har xil interfaol usullarni qo‘llash mumkin. Muhimi – o‘quvchi mavzuni yaxshi o‘zlashtirsin va doston matni bilan ko‘proq ishlasin. Bu mavzularni o‘rganishda qo‘llash mumkin bo‘lgan dars usullari haqida mulohaza bildirsak.

Masalan, FSMU texnologiyasi:

F – fikringizni bayon eting;

S – fikringiz bayoniga sabab ko‘rsating;

M – ko‘rsatgan sababingizni asoslovchi misol keltiring;

U – fikringizni umumlashtiring.

“Farhod va Shirin” dostonidagi voqealar rivoji, asosiy yoki epizodik qahramonlarning xatti-harakatlariga o‘quvchilar o‘z nuqtayi nazarlari bilan baho beradilar va bu fikrlarini himoya qiladilar. Bu usul bilan o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantira olishimiz mumkin bo‘ladi.

Yoki “Yelpig‘ich” texnologiyasidan ham foydalanish mumkin. Doston qahramonlarining fazilat va nuqsonlari yelpig‘ich qismlariga joylashtirgan holda, har bir timsolga xarakteristika berish mumkin. Shu o‘rinda teskari usuldan ham foydalanishimiz mumkin. Ya’ni Farhod va Shirinning salbiy tomonlari yoki Xusrav va Sheruyaning ijobiy tomonlarini topish vazifasini berish mumkin. Ushbu topshiriqning hayotiy ahamiyati ham bor. O‘quvchilar kelajakda yomon odamlarning ham yaxshi jihatlari izlab topishga harakat qiladilar.

9-sinfda “Kamil inson tushunchasi” degan alohida mavzu ham berilgan. Bu mavzuni “Bahsmunozara” usuli yordamida o‘tkazilishi joiz deb hisoblaymiz. O‘quvchilarga an’anaviy emas, biroz noodatiy savollarni bersak, o‘quv mashg‘ulotimiz qiziqarli o‘tadi. Masalan:

1. “Kamil” yoki “Kamol” ismining ma’nosini bilasizmi? (“Ismlar izohi” lug‘atidan foydalanish kerak)

2. “Imon” va “insof” tushunchalarini bir-biridan farqlay olasizmi?

3. Haqiqiy mo‘min-musulmon inson qanday bo‘lishi kerak deb o‘ylaysiz?

Shu o‘rinda hadislardan va hayotiy voqealardan namunalar keltirilsa, maqsadga muvofiq bo‘lardi. O‘quvchilar mantiqiy fikrlab, shaxsiy hayoti uchun ham saboq olishiga erishamiz.

Xulosa. Yuqoridagi mulohazalarga xulosa sifatida aytish mumkinki, interfaol usullardan o‘rinli foydalana olsak, amaliy natijalarga ega bo‘lishimiz mumkin. Bir o‘quv mashg‘ulotida ko‘p usullarni qo‘llamasdan, 1-2ta usulni to‘liq, har tomonlama amal qilgan holda qo‘llashimiz darkor. Shundagina

sa'y-harakatlarimiz o'z mevasini beradi. Zamonaviy o'qitish usullarida o'qituvchi o'z shaxsini namoyon qila olishiga ham ko'p narsa bog'liqligini unutmash kerak. Ustoz o'z tashqi ko'rinishi, xatti-harakati, yuz ifodalari, o'quvchilarning fikrlari va xatoliklariga munosabati bilan sinfnig diqqat markazida turadi. U o'zini barchaga ibrat bo'la oladigan darajada tutishi lozim. Shunda o'qituvchining mehnati o'z samarasini beradi, deb o'ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alisher Navoiy. Hikmatlar. Toshkent: O'zbekiston, 2013. – 162 b.
2. Alisher Navoiy. MAT. 20 tomlik. Toshkent: Fan, 1987-2000.
3. J.Nurmuhammdov va boshqalar. Adabiyot. 9-sinf: darslik. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2025. – 240 b.
4. M.Davletshin va boshqalar. Yosh va pedagogik psixologiya. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2007
5. Q.Yo'ldoshev. Adabiy saboqlar. Metodik qo'llanma. Umumta'lim maktablarining 7-sinf "Adabiyot" darsligi uchun. – Toshkent: Bilim, 2003. – 246 b.
6. R.Ishmuhamedov va boshqalar. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. T.: "Iste'dod", 2008. – 204 b.
7. Z.Mirzayeva va boshqalar. Adabiyot. 6-sinf: darslik. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 224 b.
8. Z.Mirzayeva va boshqalar. Adabiyot. 7-sinf: darslik. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 224 b.
9. Z.Mirzayeva va boshqalar. Adabiyot. 8-sinf: darslik. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2025. – 240 b.